

ANMELDELSER

EN ISKOLD VIND BLÆSER GENNEM DEN SVENSK ARBEJDERLITTERATUR

Rasmus Landström: *Arbetarlitteraturens återkomst*, Verbal Förlag 2020, 317 s., ISBN: 978-91-891-5508-4

Af **René Staun Hansen**

Rasmus Langström har skrevet en begavet, skarp og vedkommende bog om arbejderlitteraturens genkomst i Sverige.

Herhjemme har vi i de senere år mærket et boom af arbejderlitteratur, også selvom begrebet endnu ikke helt har fået tag i befolkningen. Morten Pape, Jakob Mathiassen, Henriette Karlsen og Yahya Hassan. Bare for at nævne et par stykker.

Lige netop den udvikling har været den samme på den anden side af Sundet, om end med den væsentlige forskel at svenskerne har en noget stærkere tradition for genren. Ikke mindst takket være litterære fyrtårne som forfatterne Ivar Lo-Johansson (1901-1990) og Moa Martinson (1890-1964).

Har man ligesom undertegnede længe haft appetit på et overblik over, hvordan de egentlig mestrer deres arbejderlitterære opsving *hinsidan*, falder bogen *Arbetarlitteraturens återkomst* (2020) af litteraturkritiker Rasmus Landström på et tørt sted.

På lidt over 300 sider beskriver Landström, hvordan arbejderlitteraturen i Sverige har bevæget sig fra støvede marker og støjende sam-

lebåndsarbejde i mellem- og efterkrigstiden til underbetalte og tidsbegrænsede jobs i dag.

Selvom arbejderlitteraturen, som Landström skriver indledningsvist, aldrig har “været så levende og bred, som den er i dag”, er det klart bogens store bedrift, at den samler trådene fremfor at spinde nye.

Som når han bruger allerede etablerede begreber indenfor litteraturforskningen til at fremhæve samtidens oversete forfattere. Det gælder f.eks. begrebet ‘arbejderlitteraritet’, som den svenske litteraturforsker Beata Agrell præsenterede fornylig samt, ej at forglemme, Guy Standings idé om prekariatet.

Derved åbner Landström for en knapt så dogmatisk måde at forstå, hvordan den nye arbejds litteratur tager sig ud i bredeste forstand. Men uden det egentlig går ud over den litterære traditions sammenhængskraft.

Særligt interessant er pointen om, at den nye arbejderlitteratur trods ligheder ikke har samme optimistiske tro på fremtiden som dens forgængere tilbage i 1930’erne.

En iskold vind, der Ifølge Landström, blæser gennem svensk arbejderlitteratur som et fravær af fælles fodslag, hvor det kollektive til nød er dybt indlejret i det personlige.

Måske ikke helt så mærkbar i midten af nulterne, hvor Susanna Alakoski – med fx *Svinälängorna* (2006) og Åsa Linderborg – med fx *Mig äger ingen* (2007) – giver genren sin genkomst med deres selvbiografiske barndomsskildringer.

Det bliver det imidlertid fra omkring udgivelsen af Kristian Lundbergs *Yarden* (2009) i kølvandet på finanskrisen. Og det er godt set.

For det er nemlig ved nærmere eftertanke ret tydeligt, at den svenske arbejderlitteratur i højere grad end før Lundbergs lille autofiktive roman skildrer et skrøbeligt svensk arbejdsmarked indefra.

Skulle man kritisere Langström, så er det, at han lader til at overse den store, tavse gruppe af arbejdere og håndværkere, der måske bokser med nedslidning, men i hvert fald for nogens vedkommende har lave indkomster.

Den slags arbejdere, vi her hjemmestifter bekendtskab med i bøger af f.eks. Erik 'Trigger' Olesen eller Jakob Mathiassen. Og som vel næsten også må forefindes i svensk samtidslitteratur.

Det er ikke dem, man ser skildret hos forfattere som Sara Beischer, Johan Jönson, Marie Norin og Emil Boss, der først og fremmest giver stemme til arbejdende i omsorgsfagene og detailbranchen.

Derudover havde en litteraturliste bagest i bogen gjort underværker, idet en sådan ville have klædt os læsere på til viderelæsning. Men!

Alt i alt har Rasmus Langström skrevet en usædvanlig begavet, skarp, vedkommende bog om et alt for overset *take* på litteraturen. Jeg vover den påstand, at *Arbetarlitteraturens återkomst* bliver et vigtigt referencepunkt i årene fremover.

LEUNBACH, DANSK ABORTLÆGE OG SEKSUALOPLYSER

Jens-Emil Nielsen: *Doktor Leunbach. Abortlæge, idealist og seksualoplyser. En biografi*. Bogforlaget HER & Nu, København 2019, ill., 284 s. ISBN 978-87-93093-56-0

Af John Juhler Hansen

Præstesønnen Jonathan Høegh von Leunbach (1884-1955) gik ikke samme vej som sin far, men valgte medicinstudiet på Køben-

havns Universitet. I 1912 var han færdig med sin uddannelse til læge, de næste 10 år arbejdede Leunbach på forskellige sygehuse, indtil han i 1922 i hovedstadsområdet slog sig ned som praktiserende læge.

Leunbach var på daværende tidspunkt kendt som socialdemokrat, ikke mindst efter i 1923 at have udgivet bogen *Socialismens verdensbillede og livsanskuelse*. Han skrev også i *Social-Demokraten*, hvor han i 1924 anmeldte *Hvordan begrænses børnefødslerne* af Robert Frank. Denne anmeldelse får et helt kapitel under kapiteloverskriften: "Boganmeldelsen, der ændrede hans liv". Robert Frank skrev, at i København og Frederiksberg blev der årligt anmeldt mellem 10.000 og 13.000 tilfælde af kønssygdomme, heraf 3.000 tilfælde af syfilis. Over 20 % af alle nyfødte var født af enlige mødre – og bag tallene skjulte sig en sum af angst og kvaler, lidelser og sorg, ulykke, nød og savn og knuste menneskeskæbner. Det var fra det tidspunkt, at Leunbach fik interesse for at arbejde som seksualoplyser og med abort – og på den måde "skrev sig ind i Danmarkshistorien".

I sin bog skriver Jens-Emil Nielsen, at han uden held har forsøgt at opklare hvem var personen bag navnet Robert Frank? For 45 år siden fik ovenstående anmelder af Robert Wistrup (f. 1896) i Odense at vide, at det var ejeren af Ny Tids Forlag, Johannes Erwig (1891-1926) der både skrev og udgav disse publikationer på sit eget forlag, men altså ikke under eget navn!

Kvindesagskvinden Marie Nielsen havde efter at have læst Leunbachs anmeldelse, i foråret 1924 taget kontakt til ham på vegne af Kommunistisk Kvindesekretariat. I denne forening holdt han den 2. juni 1924 foredrag om børnebegrensning og et flerårigt samarbejde med Marie Nielsen var dermed indledt.

Hen over sommeren 1924 oprettede Leunbach en lægekonsultation for seksuel oplysning. Konsultationerne var gratis, arbejdet blev finansieret ved salg af gode og billige pessarer. I november 1924 skrev Leunbach i *Ugeskrift for Læger*:

“Det viste sig (ved foredraget, anm.), at der var i høj grad brug for et seksuelt oplysningsarbejde blandt arbejderkvinderne, specielt en anvisning af de rette midler til begrænsning af børnefødslerne. Vi bestemte at oprette en konsultation med dette formål”.

Forfatteren skriver, at Leunbach blev temmelig rystet ved sit møde med hovedstadens arbejderbefolkning:

“(Han) fik sig et socialt kulturchok med arbejderkvinderne i husvildebarakkerne ved Sundholm på Amager. Han var i forvejen socialist på et temmelig teoretisk grundlag, men mødte nu en virkelighed, som formentlig fik stor betydning for både hans holdninger og fremtidige, praktiske virke som læge”.

Leunbach var fra 1925 til 1928 formand for “Foreningen for Seksuel Oplysning”. I 1927 blev han medstifter af “Verdensliga for Seksualreform”, der i 1928 holdt verdenskongres i København. I 1929 var Leunbach med til at starte en dansk antifascist-komite.

Fra 1924 til 1930 tog Leunbachs klinik mange nye opgaver op, omtalt af ham i *Ugeskrift for Læger* i 1930, hvor det om klinikens arbejde hed, at ud over vejledning i fødselsregulering, rådgav Leunbach i spørgsmål om impotens, frigiditet, homoseksualitet samt om seksuelle vanskeligheder i ægteskab.

I de følgende år måtte Leunbach igennem to retssager om medvirken til abort eller ej. Første gang efter der ved aborter udført på Leunbachs klinik skete tre dødsfald. I retssagen kom det frem, at Leunbach fra 1928 til 1932 var blevet opsøgt af 10.000 gravide kvinder, deraf havde han udført abort for 320 kvinder! I maj 1935 faldt dommen; frikendelse.

Den 7. juni 1936 døde en kvinde efter abort, foretaget af en kvindelig læge. Hun var tysk emigrant og drev på Christianshavn en abortklinik. Der blev rettet tiltale mod fire personer, herunder Leunbach. Retten kunne bevise, at Leunbach havde henvist klienter til

abort. Alle fire anklagede blev dømt i december 1936 i “fosterfordrivelsessagen”. Dommen over J.H. Leunbach lød på tre måneders fængsel, 5 års tab af hans borgerlige rettigheder samt tab af retten til at praktisere som læge. Efter udstået fængselsstraf, fortsatte Leunbach sin seksualklinik. Desuden afholdt han studiekredse og gav psykoanalyse.

Under besættelsen gik han og hustruen ind i illegalt arbejde. Ved undtagelsestilstanden 29. august 1943 var Leunbach blandt de 100 anti-nazistiske kulturpersonligheder, som tyskerne sendte i Horserødlejren.

Under en udgang flygtede han sammen med sin hustru til Sverige. Efter befrielsen i 1945 fik Leunbach sin lægeautorisation tilbage, og genåbnede sin klinik. Den gik så godt, at ægteparret lejede en villa på Frederiksberg, hvor Leunbach drev klinik og hustruen oprettede samme sted en privat alternativ børnehave for børn, der skulle opdrages selvregulerende.

Journalist Jens-Emil Nielsen vender i biografien “hver en sten”. De indledende seks kapitler var for anmelderen lidt tunge at komme igennem, derefter vendte det for undertegnede, og læsningen gik herefter “over stok og sten”. Forfatteren formår i høj grad at formidle Leunbachs arbejde, holdninger og personlighed, så personen og hans holdninger står skarpt frem. Ikke mindst er det spændende læsning at få sat Leunbach i sammenhæng med de andre danske fortalere fra mellemkrigstiden for seksualoplysning og børnebegrænsning. Navne fra arbejderbevægelsen som Christian Christensen, Marie Nielsen, forskellige læger, forfattere som Jo Jacobsen, Thit Jensen med flere. Alle personligheder der i deres samtid virkede som en rød klud i ansigtet. Ligeledes trækker forfatteren trådene til de tilsvarende bevægelser i Norge, Sverige og ikke mindst til Tyskland indtil nazismens i 1933 tog over. Personer som Leunbach for manges vedkommende arbejdede tæt sammen med. Bogen er ligeledes beriget med gode litteraturhenvisninger og et omfattende personregister.

TO BIOGRAFIER OM MARKANTE SOCIALDEMOKRATER FØR 1968 – OSKAR HANSEN OG POUL HANSEN

Jens-Emil Nielsen: *Når jeg ser et rødt flag smælde: En biografi om arbejderdigteren Oskar Hansen*, Bogforlaget Her&Nu, 2020, ill., 152 s., ISBN: 978-87-93093-55-3.

John Theil Münster: *Den loyale partisoldat: en biografi om den fremtrædende socialdemokrat Poul Hansen (1913-1966) fra Socialdemokratiets storhedstid fra 1930'erne frem til 1970*, Skriveforlaget, 2020, ill. 310 s., ISBN: 978-87-93958-04-3.

Af Karsten Fledelius

Sidst i 2020 kom to biografier om fremtrædende, men meget forskellige socialdemokratiske profiler, på markedet. Begge døde i sidste halvdel af 1960'erne, og begge bar efternavnet Hansen. Begge var medlemmer af socialdemokratiet fra deres ungdom – Oskar dog med en kortere udflugt til den mere revolutionære del af arbejdsbevægelsen. Begge var faglærte arbejdere med et svendebrev på lommen fra deres ungdom, som hhv. sætter og møbel-snedker. Men så holder lighederne også op.

Det er ejendommeligt, men meget passende, at disse to mænd, som på hver sin måde var tidstypiske, bliver mindet her kort efter halvtredsåret for deres død. Fordi selv om de aldrig kom til at stå i spidsen for partiet, blev den ældste, Oskar Hansen, partiets mest toneangivende politiske digter og samtidig en af dets mere markante journalister, mens Poul Hansen – ofte husket som Poul Hansen-Kalundborg – nåede at blive både forsvarsminister og næstformand, indtil han døde kort efter sin afgang som finansminister. Begge gav deres liv til Arbejderbevægelsen, men hvor det blev beskåret Oskar at leve 73 år, fra 1895 til 1968, levede Poul kun 53 år, fra 1913 til 1966, indtil han døde, slidt op af den dengang uforsvarligt belastende finansministerpost.

Forfatterne er lige så forskellige. Oskar Hansen er biograferet af journalist, forfatter og forlægger Jens-Emil Nielsen, født 1948, og således fagfælle til Oskar. Det er en særdeles velskrevet og umiddelbart underholdende, men også kritisk og skarp skidring af en dynamisk og engageret, men også ofte frustreret og rebelsk digter og journalist på partiets venstrefløj, flot layoutet og letlæst, fra Bogforlaget HER&NU. Den hedder ikke overraskende *Når jeg ser et født flag smælde* med undertitlen *En biografi om arbejderdigteren Oskar Hansen*. Den er på 152 sider.

Forfatteren til *Den loyale partisoldat – en biografi om den fremtrædende socialdemokrati Poul Hansen* er John Theil Münster, født 1953 og pensioneret fra Forsvarsministeriet i 2015, en cand.scient.pol. fra Aarhus Universitet og HD i ledelse og organisation fra CBS. Biografien er dobbelt så lang som Jens-Emil Niensens, på 315 sider, og er skrevet af en akademiker med en embedsmandskarriere bag sig. Det giver unægtelig en anden form for bog, mindre letlæst, mere factsmættet, men bestemt ikke mindre engageret. Men hvor vi med Oskar Hansen finder os i signalmasten, er vi med Poul Hansen nede i velfærdssamfundets maskinrum i den hidtil længste periode med socialdemokrater i spidsen af ledelsen af landet, fra 1953 til 1968.

For begge Hansen'er kom dog Stauning-perioden til at få sen særlig betydning. Da skrev Oskar sin næstmest berømte signatursang (efter "Jeg ser et rødt Flag smælde"), "Danmark for Folket" i 1934, bygget op over det nye partislogan af samme navn, som blev slagsangen ved det valg i oktober 1935, som gav partiet den til dato største sejr i procentpoint, 46%. Oskar havde haft sine problemer med titlen, som han i starten opfattede som både for national og for borgerlig, men som i en anden, samtidig slagsang, revyvisen "Stauning igen!", bøjede han, den tidligere venstresocialist der havde været med til at stifte DKP, sig for visionen om den omskabelse af Socialdemokratiet fra et klasse-til et folkeparti, som sikrede de store reformer i slutningen af 1930'erne.

Poul Hansen havde i 1932 netop opnået sit

svendebrev som møbelsnedker, et erhverv med lav beskæftigelse under verdenskrisen. Det fik ham til at tage et ophold på Esbjerg Arbejderhøjskole, hvor hans mangeårige venskab med daværende forbundssekretær i DSU, H.C. Hansen blev grundlagt. Da denne i 1933 blev formand for DSU, ønskede han Poul som sin efterfølger som forbundssekretær. 1937 efterfulgte Poul HC. som formand for DSU, som på dette tidspunkt talte hele 27.000 medlemmer. I modsætning til Oskar, som hele livet igennem havde et "civilt" erhverv som journalist og digter, blev Poul, bortset fra en kortere periode som journalist på deltid, professionel politiker, og kun hans svigtende helbred har formentlig forhindret ham i på et tidspunkt også at blive statsminister, som Hans Hedtoft (Hansen) og senere HC selv.

Oskar Hansen var pacifist, men deltog i modstandsbevægelsen, og måtte flygte til Sverige, efter at hans 17-årige søn var blevet taget. Så dramatisk blev Poul Hansens tilværelse ikke under besættelsen. Men han tilhørte klart den del af DSU, og af Socialdemokratiet, som i stigende grad så nødvendigheden af et stærkt, folkeligt baseret forsvar – bestemt ikke et populært standpunkt i store dele af partiet og hos regeringspartneren Radikale Venstre. Her trækker biografien i høj grad linien op fra Rasmus Hansen, som spillede en afgørende rolle i DSU's frigørelse fra kommunisterne og især i 1930'erne gjorde en stor indsats for at skabe interesse for et bredt folkeligt forsvarsengagement i en tid, hvor demokrati og fred i Europa blev mere og mere truet. Rasmus Hansen, der blev forsvarsminister i de første socialdemokratiske regeringer efter krigen, 1947-50 og 1953-56, stod i høj grad fra det danske forsvars overgang fra neutralitetsværn til NATO-medlem, en udvikling Poul Hansen i høj grad interesserede sig for. Poul var 1945 blevet ansat som sekretær i Arbejderbevægelsens Informationscentral (AIC), som i høj grad var rettet mod kommunisternes indflydelse i efterkrigssamfundet, og som i høj grad fungerede som en socialdemokratisk partiskole – en post han beklædte indtil 1955. Da

Rasmus Hansen pga. sygdom måtte gå af som forsvarsminister i 1956, blev Poul Hansen hans efterfølger i de følgende regeringer frem til 1962. Det blev under ham, at store begivenheder som Ungarn- og Berlin krisen fandt sted og hele det danske forsvar blev kraftigt moderniseret, herunder til deltagelse i FN-operationer. Det er denne del af bogen, som er mest detaljeret og præget af forfatterens store specialviden. Poul Hansen skulle her stå til måls for regeringens politik over for personer som DKP's, senere SF's leder Aksel Larsen, en opgave han løste med dygtighed og humor.

Men finansministerperioden fra 1962 til 1965 sled ham ned. Som det loyale partimedlem, han var, påtog han sig det dengang ubetinget største og mest belastende ministerium efter forgængerens pludselige død. Da Poul Hansen måtte sige stop i 1965, blev hans ministerpost delt mellem Henry Grünbaum som finansminister og Ivar Nørgard som økonomiminister. Siden hen fik man også skatteministre. Men det er først fra omkring 1980, at finansministerposten ophørte med at være den mest livsfarlige post i regeringen. Faktisk blev Poul Hansen den sidste "store" finansminister, som skulle spænde over hele feltet, med den senere finansminister Poul Møller som sin skarpeste modstander.

Det blev altså ikke forundt Poul Hansen et længere otium, han døde året efter sin afgang. Her fik hans ældre navnebroder Oskar flere år efter sin afgang som journalist efter *Socialdemokratens* omdannelse til *Aktuelt*, en omstilling som bragte ham ud på et uacceptabelt sidespor. Men han fortsatte at skrive digte og nyde sit elskede sommerhus i Gudhjem på Bornholm. Og han blev hyldet ved sin 70-årsdag. Men helt tilfreds med de nye tider var han ikke.

Oskar forblev i hjertet revolutionær, mens Poul afskyede revolutioner. Men partiet kunne favne dem begge, og de medvirkede begge på hver sin måde i det socialdemokratiske projekt om at gøre Danmark til en mere socialt retfærdigt samfund. Derfor er det meget passende, at de nu begge hver især har fået en seriøs biografi.

Dansk politik er ikke blot statsministrenes historie.

ARBEJDERBEVÆGELSEN I GRÆNSELANDET

Frøde Sørensen: *Det røde hjørne. I. P. Nielsen 1873-1952*, Arbejderarkivet i Sønderborg/Sprogforeningen, Aabenraa, 2020, ill., 304 s., ISBN: 978-87-85122-00-1

Af Søren Federspiel

2020 var 100-året for genforeningen af Nordslesvig/Sønderjylland med kongeriget. Jubilæet skulle have været markeret med en række begivenheder i og udenfor grænselandet. De fleste måtte imidlertid aflyses som følge af Corona-pandemien.

Det røde hjørne kan ses som et led i markeringen fra et arbejdersynspunkt, og der var noget at fejre også for arbejderbevægelsen. Socialdemokratiet havde konsekvent forfægtet folkenes ret til selvbestemmelse som grundlag for løsningen af grænsespørgsmålet og det til trods for, at der i partiet havde eksisteret tre positioner: En venstreposition, repræsenteret af bl.a. J.P. Sundbo, redaktør af *Vestjyllands Social-Demokrat* og uformel leder af Socialdemokratiet i Esbjerg/Vestjylland; en centrumposition, repræsenteret af partiledelsen med partiformand Th. Stauning i spidsen og en højreposition, repræsenteret af Emil Marott, redaktør af *Fyns Social-Demokrat* og siden 1919 partiets repræsentant i Rigsdagens Sønderjyske Udvalg.¹

Det, der i sidste ende delte vandene, var spørgsmålet om Flensborgs status. Skulle byen uanset afstemningsresultatet være en del af Danmark? Det mente Marott, der tilsluttede sig den såkaldte Flensborg-bevægelse. Eller skulle folkenes selvbestemmelsesret og nationalitetsprincippet være gældende også for Flensborg, der lå i den anden af de to zoner, af-

stemningen i foråret 1920 skulle foregå i. Det mente partiledelsen og Sundbo.

Marotts særstandpunkt i det nationale spørgsmål havde været kendt og tolereret i partiledelsen, så længe det ikke fik praktiske konsekvenser. Kritisk blev det først for Marott, da han stemte sammen med de borgerlige mod regeringen Zahle, hvor Stauning sad som social- og arbejdsminister, hvilket skabte tvivl om, hvorvidt regeringen havde flertal for sin nationalitetspolitik.

Marott endte med at blive ekskluderet af Socialdemokratiet og dannede efterfølgende Det Frie Socialdemokrati, men en splittelse af Socialdemokratiet var der ikke tale om.²

Det røde hjørne behandler nogle særdeles begivenhedsrige og omskiftelige år i Sønderjyllands historie og er bygget op over fire kronologiske afsnit: "1922 Sønderborg"; "1933 Grænselandet"; "1940 De mørke år" og "1949 Hytten, Dynt Strand".

Efter genforeningen stod Socialdemokratiet overfor opgaven at integrere den sønderjyske arbejderbefolkning, der for den største del havde været medlemmer af det tyske socialdemokrati, SPD, i dansk arbejderbevægelse. Stauning sendte i det øjemed den sjællandske bagersvend I.P. Nielsen til Sønderjylland.

I.P. Nielsen fortæller selv på de første 15 sider om sin barndom og opvækst frem til uddannelsen som bager og sit engagement i arbejderbevægelsen bl.a. som medlem af Bagernes Forbund.

Efter et årstid (1895) på valse i Tyskland og Holland blev I.P. – som han blev kaldt – gift med Anna og involverede sig via diskussionsklubben Karl Marx i et venstreorienteret socialdemokratisk miljø i København med de i 1889 ekskluderede "revolutionære" socialdemokrater Gerson Trier og Nicolaj Petersen.

I 1903 var han med til at etablere det venstreorienterede tidsskrift *Socialisten* sammen med K.K. Steincke og den senere overborgmester i København Viggo Christensen. I 1910 blev I.P. medlem af forretningsudvalget for landsorganisationen De samvirkende Fagfor-

bund, DsF. Fra 1913 sad han i hovedbestyrelsen for Bagernes Forbund, hvor han senere blev hovedkasserer, og i perioden 1919-1929 havde han sæde i Socialdemokratiets hovedbestyrelse. Hans kendskab til tyske forhold fra sin tid på valsen skaffede ham i 1919 sammen med Nina Bang og Frederik Borgbjerg plads i den danske delegation til konferencen i Bern. Her kunne den danske og tyske delegation enes om et statement vedrørende grænsedragningen i Sønderjylland:

“den nye dansk-tyske grænse bør løses ikke efter voldsprincippet, men efter retten til selvbestemmelse af den befolkning, der omfattes af ændringen, altså ved en folkeafstemning”.

Det blev I.P. Nielsens adkomst til opstillingen i valgkredsene i Sønderborg og Tønder. Ved valget den 21. september 1920 blev han valgt som den første og eneste socialdemokratiske folketingsmand i Sønderjylland.

Før grænseændringen havde de nordslesvigske byer været en del af den såkaldte novemberrevolution i 1918, hvor oprørske matroser og arbejdere dannede arbejder- og soldaterråd og i Sønderborg endog udråbte republikken Als under en præsident Topf.³

Der var således tale om en særdeles turbulent samfundsmæssig situation i forbindelse med genforeningen i 1920, der oven i købet faldt sammen med to splittelser i den sønderjyske arbejderbevægelse – en national mellem dansk og tysk og en politisk mellem socialdemokrater og kommunister. Det gjorde sig også gældende i Sønderborg, hvor dansksindede arbejdere i stort tal havde tilsluttet sig Sønderjysk Arbejderforening, der havde rødder i “tyskertiden”, mens mange tysksindede arbejdere var forblevet medlemmer af det tyske socialdemokrati, SPD. Sønderjysk Arbejderforening blev pr. 1. juli 1920 en del af Socialdemokratiet, og to år efter grænseflytningen var alle fagforeninger og partiforeninger flyttet over i henholdsvis den danske landsorganisation De samvirkende Fagfor-

bund og Socialdemokratisk Forbund. Det førte ved kommunalvalget i Sønderborg i april 1922 til, at den tysksindede socialdemokrat Jacob Johansen blev valgt til borgmester og dermed blev den første socialdemokratiske borgmester i Sønderjylland.

Den politiske splittelse blev i Sønderborg markeret ved, at den tysksindede socialdemokrat, byrådsmedlem Richard Hempel, i august 1920 gik over til kommunisterne, hvorved disse blev repræsenteret i byrådet til Hempels død et år senere. Kommunisterne gjorde sig først gældende igen sidst i 1920'erne under indtryk af stigende arbejdsløshed og sociale deroute. Den udvikling førte også til national splittelse. Tysksindede arbejdere følte sig mindre velkomne i Socialdemokratiet og fagbevægelsen og dannede i februar 1928 en tysk arbejderforening i Sønderborg “Kammeratschaftlicher Arbeiterverein”, der i oktober ændrede navn til “Deutsche Arbeiterverein von 1928”, DAV. Mange medlemmer herfra deltog et år senere i et opstillingsmøde for Slesvisk Parti.

DAV fik ikke aflæggere i andre sønderjyske byer, og i 1931 kom det til forbrødring mellem den socialdemokratiske bevægelse i Sønderjylland og Slesvig-Holsten, hvorved uoverensstemmelserne i Sønderborg kunne bilægges eller nedtones.

I.P. Nielsen, der kom udefra, fra Sjælland, forstod at bygge bro mellem Sønderborgs danske og tyske socialdemokrater, herunder ydede han en stor indsats for udviste tyske arbejdere.

I 1924 var I.P. Nielsen med familie flyttet fra København til Dynt Strand på Broager Land, hvor “Hytten” blev familiens hjem. Herfra udgik hans budskaber om, at det sociale sammenhold havde højere prioritet end det nationale, og han beskyldte landsdelens bønder for at spekulere i billig arbejdskraft.

Grænsedragningen vedblev at skabe uro. Modsat den danske regering, havde den tyske ikke anerkendt afstemningsresultatet og grænsedragningen i 1920. Det reagerede socialdemokrater syd og nord for grænse på med den såkaldte Stauning-Wells overenskomst af 25.

november 1923. Her anerkendte det danske og tyske socialdemokrati den eksisterende grænse og de to socialdemokratiske ledere erklærede at ville bekæmpe bestræbelser på at ændre grænseføringen. Overenskomsten satte gang i en øget kontakt mellem partifæller nord og syd for grænsen, manifesteret i juni 1926 ved SPD-Flensburgs 50-års jubilæum med deltagelse af danske socialdemokrater.

Spørgsmålet om en socialdemokratisk presse i Nordslesvig efter genforeningen havde bragt nationale modsætninger op til overfladen i arbejderbevægelsen. De blev søgt løst ved, at *Kolding Social-Demokrat* skulle fungere som udgangspunkt for etablering af socialdemokratiske blade i de større sønderjyske byer. Redaktør Knud Hansen gødede jorden på en agitationstrejse i april 1919, der mundede ud i, at *Sønderjyllands Social-Demokrat* udgik fra Kolding den 26. maj 1920 og fra 1. januar 1922 som selvstændige aviser i de fire sønderjyske købstæder – i Sønderborg som *Sønderborg Amts Social-Demokrat* med eget trykkeri fra 1925.

Redaktør Marius Pedersen blev i 1930 afløst af Frede Nielsen, der kom fra *Nykøbing Falster Social-Demokrat*. Frede Nielsen blev efterhånden noget nær en institution i sønderjysk arbejderbevægelse som redaktør for *Sønderborg Social-Demokrat*, som navnet blev ved redaktørskiftet.

I.P. Nielsen havde i efterkrigsårene fået tilnavnet “der Kindervater” for sit arbejde for at få tyske børn på ferieophold i Danmark og for oprettelsen af kakaostuer i en række tyske byer, hvor børn kunne få varm kakao i deres medbragte krus. Tilnavnet gjorde I.P. Nielsen berømt i Tyskland, og da han blev udpeget som Socialdemokratiets officielle repræsentant til SPD’s kongres i Heidelberg i 1925 vidste alle, hvem han var, da Otte Wells præsenterede ham som “der Kindervater” – men ikke før.

I 1929 kunne Socialdemokratiet i Sønderborg fejre 25-års jubilæum, idet partiforeningen var blevet stiftet den 25. august 1904 som en forening under SPD. Ved fejringen den 11. august 1929 talte foruden I.P. Nielsen også stats-

minister Stauning og fra tysk side landråd Eduard Adler og Peter Michelsen.

Frode Sørensen behandler også dannelsen af DSU Sønderborg i 1923, og “børnerepublikken” på Lille Okseø i Flensborg Fjord. Øen blev fra 1932 samlingssted for socialdemokratisk organiserede børn og unge fra Tyskland og Danmark. Efter Hitlers magtovertagelse i 1933 blev det fra 1934 kun danske børn, der kunne samles på Lille Okseø, der også kom til at huse unge arbejdsløse frem til 1937.

Kommunisterne i Sønderborg fik som sagt vind i sejlene sidst i 1920’erne, men det blæste ikke så kraftigt som syd for grænsen, hvor KPD-Flensburg fra 1920 til 1931 øgede sit medlemstal fra 50 til 700. I 1930 kunne kommunisterne i Sønderborg samle 40-50 til møder. Men kommunisterne fik etableret et samarbejde på tværs af grænsen, der efter 1933 fortsatte under andre mere hemmelige former.

Ved folketingsvalget i november 1932 fik I.P. Nielsen en kommunistisk konkurrent, Arne Munch-Petersen, i Sønderborg og lagde ikke fingrene imellem i sine angreb på ham. Han opnåede valg alligevel og blev DKP’s første repræsentant i Folketinget sammen med Aksel Larsen.

Betingelserne for arbejderbevægelsen ændrede sig dramatisk efter Hitlers magtovertagelse den 30. januar 1933. Ved rigsdagsvalgene i juli og november 1932 havde NSDAP i Flensborg kreds fået henholdsvis 70,1 og 61,4 pct. af stemmerne – på landsplan var stemmeprocenten 51 og 45,7. Magtovertagelsen blev en katastrofe for tysk arbejderbevægelse. Først blev KPD forbudt, og den 14. juli 1933 kom turen til SPD. Frode Sørensen konkluderer, at Flensborgs arbejderbevægelse i løbet af få uger lå i ruiner. Den nazistiske magtovertagelse øgede også presset på arbejderbevægelsen nord for grænsen og på grænsen i sig selv, idet nazisterne i Slesvig-Holsten agiterede for “at få Nordslesvig tilbage”, hvilket appellerede til tysknationale kræfter i Sønderjylland og bidrog til en nazificering af det tyske mindretal.

Arbejderbevægelsen i Sønderjylland dannede

den 17. april 1933 "Kampfront mod Nazi", tilsluttet "Det sønderjyske Fællesudvalg" af fællesorganisationer. Sikkerhedshensyn gjorde, at det stiftende møde ikke blev offentligt, men resolutionen fra mødet blev offentliggjort. Indholdet var i kortform: "Kompromisløs kamp mod nazismen med alle til rådighed stående midler" og der blev nedsat en aktionskomite. Dens arbejde blev koordineret med partikontoret i København og fungerede som led i det internationale hjælpearbejde for tyske socialdemokrater samlet i den danske afdeling af Matteotti-Komiteen med Alsing Andersen og fra 1935 Hans Hedtoft som formand.

Matteotti-sekretariatet i København blev ledet af den fremtrædende tyske socialdemokrat Richard Hansen, der i 1933 var flygtet til Danmark via Flensborg Fjord. Hovedruten for tyske socialdemokrater og kommunister, der flygtede fra Tyskland gik over "den grønne grænse". Ved Danmarks besættelse måtte Richard Hansen igen på flugt, nu til Sverige. Blandt de prominente flygtninge, der krydsede grænsen, var den tidligere socialdemokratiske finansminister Rudolf Hilferding, kendt for teorien om finanskapitalen.

Ikke alene personer også materiel af forskellige art blev smuglet over grænsen – som Reichsbannergau Schwarz-Rot-Golds musikinstrumenter og Marx-Engels Nachlass, der havde beroet i SPD's sekretariat, og var havnet i Gerhard Salomons antikvarforretning i Berlin. Herfra blev arkivalierne, 229 læg, fordelt i to kufferter. De blev ad uransagelige veje befordret fra Berlin til den fynske herregård Gl. Avernæs, som Salomon ejede, og derfra videre til Københavns, hvor de blev opbevaret i en boks i Arbejdernes Landsbank og registreret af endnu en tysk emigrant, tidligere rigsdagsmedlem Karl Raloff.

Den nazistiske magtovertagelse afbrød også I.P. Niensens kontakter over grænsen med tyske partifæller, og han tog kraftig afstand fra de nazistiske udfald mod grænsen. I så henseende lå han undtagelsesvis på linje med de danske nazister, hvis talsmand Frits Clausen, Bovrup,

udtalte, at Hitler ikke var enig i en grænseflytning.

For I.P. Nielsen var nazister og kommunister ét fedt, han bekæmpede kommunisterne lige så indædt som nazisterne – i overensstemmelse med den socialdemokratiske ledelse, der i 1933 udgav pjecen "Kommunisterne splitter". I.P. Niensens kamp mod nazismen førte til en voksende bekendelse til det nationale, og i 1934 blev han som den første socialdemokrat medlem af Sprogforeningen af 1880.

Kommunisterne fortsatte det grænseoverskridende nu illegale samarbejde med tyske kommunister vendt mod nazismen, og deltog som enkeltpersoner i den spanske borgerkrig – som bryderen Jørgen Hansen Elnef fra atletklubben Alsia i Sønderborg, der kom med i den internationale brigade i kampen mod general Franco.

De danske nazister søgte, med ringe held, at hverve tysksindede arbejdere fra Socialdemokratiet, men andre foreninger gjorde også livet besværligt for socialdemokraterne. Det var baggrunden for oprettelsen i marts 1938 af Arbejderbevægelsens sønderjyske Landsforening. ASL fik redaktør Frede Nielsen som formand. DKP ville tilslutte sig organisationen i overensstemmelse med den såkaldte folkefronttaktik vedtaget i 1935, men fik en kold skulder.

Frede Niensens indsats for ASL gjorde ham til den centrale skikkelse i det lokale agitationsarbejde mod nazismen, og da han i januar 1939 blev valgt til forretningsudvalget i Socialdemokratiet distancerede Frede Nielsen lidt efter lidt I.P. Nielsen.

ASL virkede ved foredrag og film. Filmen "Du skønne land" fik stor succes. Den var produceret af journalist Robert Huhle med det sigte at tilbagevise den nazistiske propaganda om Nordslesvig som en fattiggård.

Det tyske mindretal var blevet opmuntret til en grænserevision af det østrigske Anschluss i april 1938 og af Hitlers "beskyttelsesforanstaltninger" over for det tyske mindretal i Sudeterland. Ved folketingsvalget i 1939 skulle danskhed og socialdemokrati stå sin prøve, men både

Frede Nielsen og I.P. Nielsen gik på listesko i forhold til de nationale foreninger. Det samme gjorde Stauning, der den 28. marts 1939 talte ved et vælgermøde i Ringridderhallen i Sønderborg.

Efter Danmarks besættelse den 9. april 1940 blev I.P. Nielsen og Robert Huhle arresteret. Førstnævnte ved en fejltagelse, den Nielsen, der skulle være arresteret, var redaktøren af *Sønderjyden* Frede Nielsen. I.P. Nielsen blev løsladt, da politimesteren i Flensborg erfarede, at han var "der Kindervater", og Huhles løsladelse fulgte kort efter, men besættelsesmagten havde lagt linjen over for Socialdemokratiet. Partiet blev dog ikke forbudt, som det var sket i Tyskland, men udviklingen førte til at den socialdemokratiske arbejderbevægelse nedprioriterede aktiviteterne i ASL, Arbejdernes sønderjyske Landsforening, hvis virke efter 29. august 1943 ophørt helt, for først at blive genoptaget i begyndelsen af 1946.

Anderledes gik det med DKP, der blev forbudt efter Hitlers angreb på Sovjetunionen i 1941 og det oven i købet ved en lov vedtaget i Folketinget. Det førte til, at lokale kommunister som topbryderen fra atletklubben Alsia, Cornelis Mensing, blev fængslet og deporteret til KZ-lejren Stutthof, hvor han og andre kommunister kun med nød og næppe overlevede interneringen.

"Der Kindervater" fortsatte sit virke som børnenes ven og fik i 1939 oprettet "Kronprinsesse Ingrid's Feriehjem for Sønderjyske Børn" og bygget et feriehjem ved Vejrs Strand og siden et ved Bøgebjerg ved Kerteminde og ved Dynt Strand på Broager Land.

Efter befrielsen, den 5. maj 1945, kom opgøret med danske nazister og det naziinficerede tyske mindretal i Sønderjylland, hvis fremtrædende medlemmer i vidt omfang blev interneret i Fårhuslejren – tidligere Frøslevlejren. I.P. Nielsen gik ind for en lempelig behandling af de internerede fra mindretallet, mens Frede Nielsen anlagde en hårdere linje. Det bragte de to socialdemokrater på kant med hinanden både i sagen om amnesti og i skolesagen, hvor Frede

Nielsen i modsætning til I.P. Nielsen mente, at tysksprogede kommuneskoler ikke havde nogen berettigelse, og at mindretalsskoler alene kunne være private.

Befrielsen bragte også spørgsmålet om Syd-slesvigs tilhørsforhold op igen. Kræfter i Socialdemokratiet i Sønderborg, men ikke I.P. Nielsen, gik ind for en grænseflytning efter en folkeafstemning, men Socialdemokratiets linje – grænsen ligger fast – blev ikke for alvor antastet heller ikke i Sønderjylland. Grænse-spørgsmålet skabte også røre på landsplan, og folketingsvalget i oktober 1947 blev ganske betegnende kaldt "Sydslesvig-valget". Grænsen lå dog fast, og Socialdemokratiet kunne igen indtage statsministerposten ved Hans Hedtoft.

Ved kommunalvalget i Sønderborg i marts 1946 genvandt Socialdemokratiet borgmesterposten, som i marts 1933, var blevet overtaget af Venstre-manden, bankdirektør Hans Nielsen med støtte fra byens tyske borgerskab.

I.P. Nielsen døde den 19. april 1952 efter at have deltaget i indvielsen af Gustav Johannes-skolen i Flensborg dagen før og blev begravet på Broager Kirkegård den 25. april.

Det røde hjørne er mere end en biografi over I.P. Nielsen. Bogen repræsenterer et omfattende lokalhistorisk bidrag til arbejderbevægelses historie med fokus på Sønderborg og med I.P. Nielsen som den gennemgående figur. Han blev Sønderjyllands folketingsmand igennem 23 år og ifølge bogens forord, "det folketingsmedlem valgt i Sønderjylland, som har haft størst betydning for landsdelen".

Det grænseoverskridende samarbejde mellem dansk og tysk arbejderbevægelse forekommer mest interessant, og Frode Sørensen går ofte i detaljer med udviklingen i partiforeningen med fokus på kontroverser og personskildringer. Bogen er forsynet med et meget nyttigt personregister og rigt illustreret.

I 1938 konstaterede Frede Nielsen i forordet til sin bog *Fra udmark til forpost. Den sønderjyske arbejderbevægelses historie*: "Der er praktisk talt intet skrevet om Arbejderbevægelsens i Grænselandet. Emnet synes at have været ube-

hageligt eller dog uønsket indenfor de udelukkende nationale Kredse”. Det rådede han bod på med sin bog, og det råder Frode Sørensen bod på med *Det røde hjørne*.

Noter

1: Se hertil Gerd Callesen: *Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924. Ein Beitrag zum sozialdemokratischen Internationalismus*, ed.

Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Apenrade 1970.

2: Se hertil Jens Topholm: *Emil Marott socialdemokrat med nationale særstandpunkter*, Universitetsforlaget Aarhus. 1980.

3: Se hertil Dorrit Andersen: “Rådsbevægelsen i Nordslesvig 1918-20”, i *Sønderjyske årbøger* 1972, s. 147-185.

DET NÆSTSIDSTE SKUD PÅ STAMMEN

Karl Marx-Friedrich Engels: *Gesamtausgabe (MEGA) I. afd., bd. 8. Werke, Artikel, Entwürfe, Oktober 1848 bis Februar 1849*, Redigeret af Jürgen Herres og François Melis, Internationale Marx-Engels-Stiftung/De Gruyter, 2020, 1228 s., ISBN: 978-3-11-068327-1

Af Gerd Callesen

I december 2020 udkom et særligt bind af MEGA², nemlig første afd. bind 8 – det var imidlertid også andet bind af en underserie, hvor Marx’ og Engels’ bidrag i dagbladet *Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie* blev genoptrykt. Undertitlen er væsentlig, fordi avisen med sin politiske holdning søgte at varetage en nyhedsformidling på venstrefløjen blandt de demokratiske aviser. Dagbladet (NRhZ) indtog ikke primært en revolutionær position, men søgte at udfylde den position som Kommunisternes Forbund på dette tidspunkt ikke selv

kunne varetage. Avisen fik også en betydning i kraft af, at den bidrog til en bred offentlig diskussion og derved formidlede Kommunisternes Forbunds positioner via genoptryk i andre aviser – således i *Kjøbenhavnsposten* i 1848. Den opfattede sig ligeledes som organ for “det extreme Demokrati”.

Hvad betegnelsen “demokratiets organ” præcist indeholdt i 1848 bliver ikke analyseret her, udover at avisen NRhZ opfattede sig selv som proletarisk men endnu ikke som parti. Det varede ca. et års tid, inden en positionsbeskrivelse blev formuleret – sandsynligvis af Marx – hvor det blev præciseret:

“Wir haben nie mit einer parlamentarischen Partei kokettiert. Die Partei, die *wir* vertreten, die Partei des Volks existirt in Deutschland nur erst elementarisch” (s. 467).

I februar 1848 udbrød den europæiske revolution i Frankrig og spredte sig derfra hurtigt til resten af det europæiske fastland. Den udviklede sig i etaper og havde været undervejs siden 1830erne med forskellige sociale og politiske udgangspunkter. I de øst- og centraleuropæiske lande var grundlaget tilsyneladende klart en nationalt, der ville frigøre sig fra den reaktionære “hellige alliance”. Blandt de forskellige revolutionære tiltag var der dog især tale om opstande i landbefolkningen.

Det første bind med teksterne fra *Neue Rheinische Zeitung* udkom 2016 (anmeldt i *Arbejderhistorie* 2017:2, s. 197-19). Nok så vigtig er, at alle 301 numre af NRhZ sidenhen er blevet digitaliseret og således kan læses i sammenhæng med Marx’ og Engels’ øvrige tekster <http://megadigital.bbaw.de/index.xql>. (27.8.2020.)

Det lykkedes for den nye avis at etablere en mindre redaktion og at få sikret sig en opbakning blandt interesserede borgere, og fra 1. juni 1848 udkom bladet i et oplag på omkring 800 eksemplarer, idet det senere steg til over 3000. Som regel var de 120 numre som offentliggøres i dette bind på fire sider, men adskillige numre udkom i to forskellige udgaver, andre 67 numre

havde bilag, og yderligere numre blev udgivet i et tredje oplag, hvoraf flere som "vægaviser".

De to redaktører for dette bind har ydet en stor indsats for at finde frem til alle disse ekstraudgaver og beskrive de ændringer, der er foretaget af de enkelte numre. Det er også nyttigt, at udgivelsen af avisteksterne er samlet i tre samhørende bind. Det er mindre godt, at systematikken ikke er blevet opretholdt med en nummerering for hver enkelt tekst.

Et sådant system har fungeret godt i tidligere bind. I dette bind skal man desværre bruge for megen tid på at finde frem til teksterne. Til gengæld kan man hurtigt finde redaktionens medlemmer og korrespondenter i introduktionen og i navnregistret.

Bindet er forsynet med tre indledninger: den første undersøger artiklernes plads i den samlede udgave, de to andre dækker udviklingen i Schweiz og Ungarn. Engels opholdt sig gennem en periode på ca. tre måneder omkring årsskiftet 1848/1849 i Schweiz.

Hans indsigt i samtidens østeuropæiske forhold var dog stærkt begrænset. Han fastholdt forestillingen om de "historieløse folkeslag", et begreb som han introducerede som et element i sin opfattelse af de dominerende politiske forhold (f. eks. s. 289, 637). Marx og hans allierede lagde stor vægt på udviklingen specielt i Frankrig, hvilket er lidt overraskende i betragtning af Napoleon III's overtagelse af magten kort efter. Ganske vist tog han i nogen grad denne vurdering op til revision i løbet af de næste 40-50 år. Men så blev det imidlertid hans forestillinger om "de små nationer", der indtog en tilsvarende plads. Denne opfattelse fik ganske vist ikke den samme betydning, tværtimod var han diskussionsvillig, hvilket fremgår af hans vurdering af f.eks. den belgiske arbejderbevægelse fra 1880'erne og frem. Belgien var rigtig nok en lille stat, men også en industristat, og Engels hævdede at f.eks. kun de store industrielle landes arbejderbevægelser – Englands, Frankrigs og Tysklands (med en periodisk aflægger i Østrig og Ungarn) var de afgørende stater, der skulle føre revolutionen videre. Men

ingen af de tre-fire stater var i slutningen af det 18. århundrede i stand til at mobilisere store dele af arbejderklassen for en revolution, hvilket var Engels' forudsætning.

Udover de allerede omtalte introduktioner har bindets redaktion udarbejdet analyser af de enkelte tekster, som er delt op i faste beskrivelser af *kilderne*, i indledninger til *dokumenterne*, *informationer* om f.eks. hændelser beskrevet i dokumentet og i nogle tilfælde *rettelser* i forhold til kilden. I forskellige andre tilfælde henvises til litteratur (f.eks. s. 754), dog uden at de alle kan genfindes i litteraturregistret. En forklaring på denne utraditionelle måde at henviser til videnskabelige annoteringer er ikke angivet.

I denne forbindelse er det rimeligt at inddrage en korrespondance mellem Engels og Gerson Trier, hvori Engels argumenterede imod Triers radikale afvisning af Socialdemokratiet. Engels skrev her: (MEGA², bd. III/30, s. 105-107)

"...at proletariatet ikke uden voldelig revolution kan erobre sit politiske herredømme... – den eneste dør ind til det nye samfund – det er vi enige om. ... og det har M(arx) og jeg hævdet siden 1847 – (er) at det danner et særligt parti, der er adskilt fra alle andre og står i modsætning til dem, et selvbevidst klasseparti. ... Denne politik finder De udviklet allerede i 1847 i det "Kommunistiske Manifest", vi har fulgt den i 1848, i Internationale, overalt. ... (*Årbog for arbejderbevægelsens historie* bind 3, s.124/125).

Standpunktet kunne diskuteres nærmere, men det ville føre for vidt her. Det har været et omstridt diskussionspunkt, ikke kun i 1847/48 og ligeledes i andre sammenhænge efter 1895, men også i tiden efter arbejderbevægelsens splittelse.

I det forudgående bind af MEGA² spillede de forskellige forhold under hvilke Marx og Engels klarede at arbejde med geografiske afstande en betydelig rolle. Som nævnt var en for Engels vigtig skuepladskrigen mellem Danmark og de slesvig-holstenske styrkers forsøg på at blive en

del af et kommende demokratisk Tyskland. I Engels' forståelse var de bevæbnede frivillige styrkers (Freischärler) indsats en begyndelse på at afskaffe og erstatte monarkierne. Engels vedblev dog ikke med at støtte denne styrke af uuddannede soldater, som ikke havde stor succes i kampen og således led nederlag.

Det havde til følge, at Danmark og dermed krigen på det nærmeste forsvandt ud af avisens nyhedsformidling. *Kjøbenhavnsposten* havde dog under perioden hen til udgangen af 1848 informeret bredt om forholdene i de tyske stater ved hjælp af NRhZ. Dækningen om Danmark og Slesvig-Holsten forsvandt fra nu af på det nærmeste. Opmærksomheden rettedes overgangsvis mod andre europæiske skuepladser i første omgang specielt mod Italien. NRhZ bragte også informative artikler fra en række lande, fra nu af især Frankrig og Storbritannien – USA og andre stater nød ikke stor bevågenhed i redaktionen (emneregistret er her en god hjælp). Det gjorde til gengæld andre – især Schweiz og Ungarn. Efter Engels mening var fordelene ved Schweiz især, at han kunne skrive hurtigt om begivenhederne der, hvilket gav landet en betydning i avisen, som ikke svarede til dets egentlige position i verden og heller ikke til Engels' egentlige ønske.

Derimod var Ungarn efter Engels' vurdering en stat med en lang historie (omkring 1000 år) i lighed med Tyskland. De to lande var ganske vist i lighed med Polen ikke "historieløse". De var, ifølge Engels, demokratiske folkeslag, der kunne stå i spidsen for den historiske udvikling – det fremgår af Engels artikler "Der magyarische Kampf" (s. 286 -297) og "Der demokratische Panslavismus" (s. 428-444). Det drejer sig her – ifølge Engels – om etniske sammenlutninger af tyskere, ungare, tjekker, polakker, slovakker, kroater, ukrainere, rumænere, illyrere (bl.a. slovenere), serbere m.fl. f.eks., tysktalende sakser, italienerne og andre, hvoraf de fleste tilhørte diverse slaviske grupperinger. Enhver med blot et overfladisk kendskab til den østrigske stats etniske sammensætning og sociale struktur vidste dengang, at de daværende

nationale grænser ikke ville kunne ændres til alles tilfredshed. De sociale grænser mellem adelen i de tjekiske områder og adlen i Ungarn, Polen, Serbien osv. var for udprægede til at der ville kunne skabes et samarbejde om en fælles udvikling. Noget tilsvarende gjaldt for bønderne i de etnisk blandede områder, der pga. de forskellige historiske forudsætninger lige så lidt ville kunne enes.

Der var et andet projekt, som Engels mente var gennemførligt. Ifølge hans vurdering var der kun tre nationer, der havde mulighed for at realisere en demokratisk udvikling, og som derfor var bærerne af fremskridtet: Tyskerne, polakkerne og ungarene. Engels brugte en artikel i NRhZ (s. 286-297) på at argumentere for sine forestillinger: en demokratisk udvikling i hele Østrig, som kunne gøde jorden for udviklingen og føre den videre. De tre nationale enheder skulle bestå videre, fordi de repræsenterede revolutionen. De andre nationale enheder var uden fremtid, fordi de repræsenterede kontrarevolutionen. Imidlertid blev han uenig med sig selv, og tyskerne blev i fremtiden i hans optik også kontrarevolutionære. De andre folkeslags værnepligtige, som nogle steder blev indkaldt for at kæmpe for revolutionen, mens de andre steder skulle bekæmpe den, kunne åbenbart ikke se det fornuftige i at kæmpe for en noget, der ikke havde deres nationale og sociale interesser for øje.

Nu er dette bind beregnet på at forstå udviklingen af Marx' og Engels' politiske indsigt under udbruddet af den europæiske revolution i 1848 og egentligt ikke på at påvise deres forståelse af samtiden. Denne var siden 1845 blevet styrket og blev fastholdt indtil 1883. Det ville have været rimeligt at gøre rede for denne udvikling hhv. misforståelse af de samtidige forhold. Roman Rosdolskys og Hal Drapers afhandlinger om netop dette emne er fortsat af betydning. En indsigtfuld diskussion af de sociale og etniske forhold ville have været en hjælp for brugerne.

En tilsvarende diskussion har fundet sted i forbindelse med andre tekster i bindet, f.eks.

ved behandlingen af panslavismen og ligeså ved samarbejdet med den korresponderende medarbejder Müller-Telling, selv om det var klart, at begge i andre sammenhænge var modstandere af NRhZ politiske linje. Bakunin havde under samarbejdet med redaktionen skiftet politisk ståsted (Engels s. 428-444) mens Müller-Telling var kendt som antisemit af den grovere slags. Oprindelig blev han rost af Marx, der vidste, hvor han stod politisk, for sine bidrag til avisen, men senere brød de to totalt med hinanden. Engels havde allerede tidligere taget klar afstand fra panslavismen og dens holdning til den demokratiske revolution. Müller-Telling var imidlertid en undtagelse, hvad angår de korresponderende medarbejdere (s. 632-634). De var som regel kvalificerede til arbejdet i den lille redaktion, som i perioder fra den ene illegalitet til den anden bragte antallet af faste medarbejdere ned på to.

Man må holde sig for øje, at de tekster der gengives i dette bind, ikke er beregnet på at give en (ny) fortolkning af revolutionen i 1840'erne, men at undersøge baggrunden for Marx' og Engels' virke. Det gælder bl.a. om at finde modsætningerne mellem de progressive og de konservative elementer i f.eks. Østrig, hvor begge grupperinger åbenbart gentagne gange skiftede perspektiv. Var det synet på, spørgsmålet om hvem der kunne tænkes at komme til at dominere i fremtiden, der var et aspekt på vurderingen af et samarbejde (herunder samarbejde med dele af bourgeoisiet, studenter og arbejdere)? Vi står her i dette bind midt i revolutionen med stadigt skiftende standpunkter og manglende resurser.

I december 1848 analyserede Marx i en artikelserie oktoberrevolutionen i Wien, og her kritiserede han også udviklingen i Preussen. Marx havde opholdt sig i Berlin og Wien i efteråret 1848, hvor han havde holdt flere offentlige taler (NRhZ nr. 10, 15, 16 og 31, s. 194 – 216).

Marx og Engels var ganske vist unge mænd i disse år, men de var vidende og forsøgte sammen med deres meningsfæller at samle erfaringer,

at udvikle en internationalistisk opfattelse og indsigt i den nationalisme, som i sidste instans resulterede i en verdenskrig. Internationalismen, skulle ledes af den engelske Chartistiske bevægelse – sådan som de vurderede den i 1849 og samtidig bygge på den faktiske udvikling. Arbejderklassens emancipation var den europæiske befrielses løsen, den var Marx' mål – men han gik endnu videre i en artikel fra 1. januar 1849 skrev han:

“Den franske arbejderklassens revolutionære rejse, Verdenskrig – det er indholdsoversigten for året 1849” (s. 265-266).

Marx holder, med adskillige komplikationer, fast på internationalismen – sandsynligvis er han og Engels i disse år endnu i gang med at udvikle deres internationalistiske position – hvilket man bedre forstår ved at betragte de stærke strømninger, der dominerede diskussionerne i Europa, og som i løbet af de næste mange år førte til en åbenhed overfor de modsætningsfulde positioner i den politiske kamp. Det internationalistiske grundlag, der dels var et produkt af de vandrende svendes erfaringer fra 1830'erne og frem, og dels af de teoretiske landvindinger, som Marx' og Engels' in-put var et centralt træk i de følgende års arbejderbevægelse.

KAMPKLAR – MEN IKKE FORENET – ANTIFASCISME I 1930'ERNE

Charlie Krautwald: *Kampklar! Venstrefløjen og den militante antifascisme i Danmark 1930-39*, Syddansk Universitetsforlag 2020, 253 s., ill., ISBN: 978-87-408-3311-9

af **Torkil Sørensen**

Bogen, der udkom i efteråret 1920, bygger på en specialeafhandling i historie, som

Charlie Krautwald i 2016 afleverede til Københavns Universitet. I 1933 havde nazismen sejret i nabolandet Tyskland, og den var derfor et skræmmebillede for den militante antifascisme blandt især unge kommunister samt andre på venstrefløj. Men da det var Kommunistisk Internationale, Kominterns, ultravenstrelinje helt frem til 1935, at socialdemokraterne var endnu værre, socialfascister, så var nogle af de første sammenstød også i Danmark faktisk mellem unge kommunister i DKU og unge socialdemokrater i DSU. Inspireret af det tyske Rødt Frontkæmperforbund vedtog de kommunistiske partier i Skandinavien på et møde i København i august 1930, at danne lignende sammenslutninger. I Danmark blev det til Rødt Arbejderværn, der i starten knyttede den antifascistiske kamp sammen med en strategi for at splitte DSU. Lige før Folketingsvalget i slutningen af 1932, der for første gang gav DKP to mandater, eskalerede det til et slagsmål ved plakatopsætning i Adelgade, hvor DSU'eren Werner Nielsen døde af kraniebrud efter slagsmål med unge fra DKU.

Trods alt var der også militante kampe mod nazismen, der dog ikke stod ret stærk i det demokratiske Danmark. Derfor var en række af de omtalte aktioner da også mod andre dele af højrefløj, som Konservativ Ungdom, der indtil Christmas Møller fik overtaget i 1936 og fik indsat Aksel Møller som KU formand, flirtede ganske kraftigt med mere autoritære strømninger sydfra – KU havde f.eks. i 1933 Stormtropper. Var det danske nazistparti ganske svagt, så fik det tyske magten. Det fik også Komintern til at opfordre til mere antifascistisk aktivitet – og fra 1935 decideret til enhedsfront med socialdemokraterne. Arbejderværnet omdøbte sit lille blad fra *Røddarmisten* til *Anti-Fascisten*. DKP's landspartikongres i september 1934 tog det første opgør med de forrige års ultravenstrepolitik. Nu blev der forsigtigt forsøgt enhedsfront med Socialdemokratiet og DSU, men hvis nogen herfra engagerede sig i fælles aktioner, førte det ofte til eksklusion. DKU havde ellers på sin kongres

allerede i februar 1934 opfordret til enhedsfront med DSU, og på lokalt plan tog nogle DSU'ere positivt imod de nye signaler. Men den senere statsminister H.C.Hansen tog på en DSU kongres i april 1934 kraftigt afstand fra en radikal form for antifascisme. En fjerdedel af de delegerede var klar til mere militante former, herunder en anden senere statsminister, Jens Otto Krag. Men de mest militante blev udelukket, og et Ordensværn nedlagt i september 1934.

Charlie Krautwald har i arkiverne især fra Københavns Politi fundet 145 aktioner i årene 1930-39. Højdepunktet var i 1935 med 25 aktioner, og af de 145 aktioner fandt 120 sted fra sommeren 1932 til udgangen af 1935, hvor den antifascistiske mobilisering altså var på sit højeste. Krautwald begynder sin gennemgang på Blågårds Plads søndag 29. september 1935. Her var det ikke de danske nazister men Konservativ Ungdom, KU, der havde indkaldt til offentligt møde. Da mødet startede kl. 16, var der i følge *Politiken* mødt mere end 2000 op herunder 5-600 fra KU. Men der var samlet cirka lige så mange moddemonstranter blandt andet fra Danmarks Kommunistiske Ungdom, DKU. Da KU'erne begyndte at marchere ned ad Blågårdsgade, kom det til voldsomme slagsmål.

Med den spanske borgerkrig fra sommeren 1936 kom der et nyt fokus for antifascismen. Men der var dog en vis overgang ved at en del af de Spaniens frivillige havde haft en fortid i Arbejderværnet. Det gjaldt således Harald Nielsen, tidligere teknisk leder i Arbejderværnet, der nu organiserede hvervning af frivillige fra DKP's distriktskontor i H.C. Andersens Gade. Senere kom han under Besættelsen med i BOPA, hvor der blandt de 15 grundlæggere var ti forhenværende Spaniens frivillige og mindst tre tidligere medlemmer af Arbejderværnet.

Perioden er beskrevet også i den "officielle" Danmarkshistorie, tv-serien *Matador*, hvor en vildfaren bror fra det pæne borgerskab deltager i gadeslagsmål for KU. Men der er langt flere

detaljer og et godt overblik at finde i Charlie Krautwalds bog *Kampklar!* Det bliver samtidig tydeligt, at venstrefløjen og den militante antifascisme i Danmark 1930-39 ikke var en samlet flok – de indbyrdes kampe fyldte næsten lige så meget som de udadvendte aktioner. Det var heller ikke en stor flok. Krautwald skønner, at der i eftersommeren 1935 var omkring 250 kerneaktivister i den antifascistiske miljø i København. Lykkeligvis for Danmark var der dog også få aktive nazister – først i 1939 fik partiet tre mandater ved valget til Folketinget. Under Besættelsen forblev nazisterne marginaliserede, så den tyske Besættelsesmagt valgte ikke som i Norge en dansk Quisling.

INTRODUKTION TIL DE UDVIKLINGSHANDICAPPEDES HISTORIE OG LEVEVILKÅR

Birgit Kirkebæk og Iver Hornemann Møller: *Afhægtet. Mennesker med udviklingshandicap og deres levevilkår*, Samfundslitteratur, 2020, ill., 134 s. ISBN: 978-87-593-3682-3.

Af Søren Kolstrup

Afhægtet handler om de udviklingshandlingshandicappedes levevilkår i aktuel og historisk belysning. Birgit Kirkebæk og Iver Hornemann Møller er drevet af ønsket om, at gøre de udviklingshandicappede synlige i velfærdssamfundets udvikling og skabe debat om en gruppe, som godt nok har oplevet solide forbedringer i efterkrigstiden, men altid har været ringere stillet end den øvrige befolkning. Forfatterne vil både analysere og markere et standpunkt. De vil tydeliggøre, at de dominerende solidaritetsbegreber – hvad enten det er arbejdersolidaritetsbegrebet eller klassesolidaritetsbegrebet i bredere forstand – slet ikke inkluderer de udviklingshandicappede. Tilbage står en medmenneskelig solidaritet, hvad enten den

måtte være forankret i religionen, i socialismen eller den spontane medmenneskeligheds favn. Bogen indskriver sig i historiografiens historie som et indlæg, der insisterer på at få trukket de oversete historie frem i historieskrivningen. Blandt de oprindeligt oversete fik først bønder og husmænd en plads i historieskrivningen, siden arbejdere og kvinder. Nu må turen være kommet til de udviklingshandicappedes lange linjer, hvis det står til Kirkebæk og Hornemann Møller. *Afhægtet* fungerer derfor som et opråb både til forskere og socialt engagerede.

Kaster vi blikket på de historiske afsnit er især to perioder trukket frem, nemlig 1930'ernes sterilisationsperiode og efterkrigstidens normaliseringsperiode. Vi erindres om 1930'erne som en periode, hvor systemet sendte de afhægtede på lukkede institutioner – isoleret fra familie og samfund- hvis der forelå den mindste risiko for, at vedkommende senere i livet ville blive en økonomisk belastning for samfundet. Set med nutidens øjne var der, som fremhævet af forfatterne, forbløffende ringe debat og modstand mod de omsiggribende sterilisationslove og tvangsanbringelser.

Mens Socialdemokratiets K.K. Steincke står som det afgørende omdrejningspunkt for 1930'ernes isolationslinje over for de afhægtede, træder juristen Niels Erik Bank-Mikkelsen frem som en tilsvarende uomgængelig eksponent for efterkrigstidens normaliseringsbudskab, der krævede, at de åndssvage skulle leve et liv så nær det normale som vel muligt. Skelsættende var åndssvage-loven af 1959, hvis hovedlinje Bank-Mikkelsen var en drivende kraft bag. Nu blev det slået fast, at pædagogisk omsorg blev vægtet på linje med en lægelig indsats. Loven åbnede også for undervisning af åndssvage op til 21 år. I lovens kølvand opstod som alternativ til de afsondrede institutioner tilbud om børnehaver, skoler og beskyttede værksteder. Reformprocessen nåede et foreløbigt kulminationspunkt med åndssvageforsorgens udlægning i 1980'erne.

Kirkebæk og Hornemann Møller har et særlig blik for den allianceopbygninger, som drev lovændringer frem. Forældreorganisationen

LEV stiftet 1952 knyttede forbindelse til samfundskritiske røster, professionsbevidste socialarbejdere, embedsmænd med Bank-Mikkelsen som en afgørende kraft og politikere fra Det Konservative Folkeparti og Socialdemokratiet. Der åbnede sig nye perspektiver, som nåede en foreløbig kulmination med åndssvageforsorgens udlægning i 1980'erne.

Forfatterne til *Afhægtet* vil analysere, men de vil også forandre verden. Bogen maner til et solidarisk arbejde for de afhægtedes sag. Det er på denne baggrund, man skal forstå bogens afsluttende kapitel om svenske tilstande. I Sverige har man en vidtdreven lovgivning, der knytter omfattende individuel assistance og en økonomisk rådgiver til udviklingshandicappede. De betragtes som medborgere, der skal have mulighed for at tage del i samfundslivet, mens samfundet tilsvarende forventer, at de spiller en aktiv rolle. Forfatterne erkender, at den individuelle assistance kan løbe op i svimlende summer, men det forhindrer ingenlunde Kirkebæk og Hornemann Møller i at rejse det kritiske spørgsmål: Hvorfor kan Sverige, når Danmark ikke kan?

Afhægtet kaster mange bolde i luften. Vi præsenteres for de store historiske linjer, de udviklingshandicappedes levevilkår i dagens Danmark, teoretiske indfaldsvinkler og Sverige på 130 sider. En stor mundfuld. Dette indebærer, at læseren undertiden skal samlæse forskellige afsnit. I det historiske afsnit om tiden efter 2000 hører vi således om den løbende nedslidning af hjælpen til de udviklingshandicappede, kommunerne kommer på smalkost gennem refusionsnedsættelser og restriktiv finanspolitik, mens vi pludselig i afsnittet om levevilkår igen hører om nedslidning men sandelig også om forbedringer f.eks. den nye uddannelse STU og dens resultater. Her kunne en ekstra redigering havde været hjælpsom.

Tilbage står, at *Afhægtet* introducerer læseren for et ofte overset emne. Bogen falder på et tørt sted. Det er yderst værdifuldt at få indføring i et tema, der maner til eftertanke og åbner for videregående studier. Birgit Kirkebæk, der har

en stribe af detailstudier bag sig – så som Sprogø pigerne, forældreorganisationen LEV, arbejdsanstalten Saxenhøj med afdækning af dybe strukturer i et mikrokosmos – er selvskrevet til en sådan opgave. Hornemann Møller, en gammel rotte inden for socialpolitik, varetager de historiske makrobetragtninger. Bogen er den eneste af sin art.

TYSK FLYGTNING FRA 1935, DEPORTERET TIL KZ-LEJRE, ENDTE HOS GRÆSKE PARTISANER

I kamp mod europæisk fascisme, episoder fra Emils liv mellem 1928-1948, genfortalt af Henny Heising, Solidaritets Forlag 2020, 386 s., ill., ISBN: 978-87-93572-27-0

af Torkil Sørensen

Jan Kirstein har oversat, kommenteret og redigeret Henny Heising's tyske beretning fra 1977 om hendes mands, Emil Heising's, oplevelser under fascismen. Jan Kirstein har også selv studeret en række kilder, der bliver gennemgået i bogens grundige noter med vigtige supplerende oplysninger. Jan Kirsteins mor Kirsten var selv oprindeligt tysk flygtning, der kom hertil i 1936 som Käthe Wassmann. Så han kendte som barn i efterkrigstiden Henny og Emil Heising, der da boede nær Kiel, men ind i mellem kom på besøg i Danmark. De to var begge flygtninge i København fra 1935 til de blev deporteret til Tyskland i 1941 – dog med et mellemspil i Sverige. I Danmark var han registreret som Alfons Heising, Emil var et dæknavn, der blev hængende. Hun hed på det tidspunkt Henny Johannsen. De havde begge været gift før flugten, men fandt sammen og blev efter 2. Verdenskrig gift med hinanden. Hun blev i 1935 taget af politiet i København for at uddele løbesedler i B&W's marketenderi om to dødsdømte tyske kommunister. De to

blev i Danmark støttet af Røde Hjælp, der fortrinsvis bistod kommunistiske flygtninge.

Anmelderen har læst deres sager i Rigsarkivet sammen med mange andre sager om politiske flygtninge fra Tyskland fra 1933-39. Men beretningen her kommer meget mere i dybden med hans liv fra 1928-48. Et ankepunkt kan måske være, at det næsten bliver for detaljeret til at man kan bevare overblikket. Men så kan man evt. læse lidt hurtigere gennem enkelte passager, for der er samlet set tale om nogle dramatiske år.

Fokus er på ham, men hun har ellers også en dramatisk historie. Hun var med i en revolutionær studentergruppe i Kiel først i 1930'erne og i en agitprop gruppe, Rote Funken, der optrådte ved arrangementer afholdt af det tyske kommunistparti, KPD. Et af de andre medlemmer var såmænd den senere atomspion Klaus Fuchs, der nok blev Sovjetunionens vigtigste kilde til at overskue produktionen af den epokegørende atombombe. Henny var i Danmark engageret i Skandiahjælpen med at bistå forfulgte familier i Tyskland. Hun var aktiv sammen med Lis, da Tørsleff, senere Groes, socialdemokratisk handelsminister 1953-57. Henny levede til 2001, mens han døde i 1975.

Hans beretning starter i Hamborg i 1928, hvor han arbejdede på havnen og var kommet med i kommunistpartiet KPD. Han blev også formand for en afdeling af Sovjetunionens Venner. I januar 1933 holdt han tale ved det årlige møde til minde om bl.a. Rosa Luxemburg. Han forudså, at det ville blive den sidste tale i lang tid og at der ville komme en forfærdelig tid, som mange ikke ville overleve. Partiledelsen kritiserede ham bagefter for at være for pessimistisk, men 28.februar blev han og mange andre anholdt efter Rigsdagens brand. Han blev løsladt efter et par uger, og boede nu illegalt. Det er ikke med i hans egen beretning men i fodnoterne, at han fra maj til oktober 1933 var på militærskole i Moskva; en uddannelse af illegale, hvor nogen blev engageret i spionage for Sovjetunionen. Selv blev han i en periode i København engageret i at udsørge nye flygtninge,

for at afsløre evt. stikkere. Heising flygtede i slutningen af 1934 på en udflugtsdamper fra Lübeck til København. Henny og han var i en periode i Sverige, men de blev i 1939 udvist tilbage til Danmark. Her kom de i konflikt med den regionale KPD ledelse, så han blev ekskluderet og hun selv gik ud af partiet. Det er ikke beskrevet så nøje, men det var nok i den traumatiske periode med pagt mellem Tyskland og Sovjetunionen, der bragte tyske kommunister i en helt umulig situation. I 1940 blev han anholdt efter den tyske besættelse, og i slutningen af januar 1941 blev han deporteret til Flensborg. Snart kom han videre til kz-lejr Fuhlsbüttel ved Hamborg. Under forhør så han foto af sig selv, som han vidste var taget en efterårsdag 1938 i Stockholm. Politiet var godt informeret om mange kommunister, men han besluttede kun at fortælle om 84, som han kendte helt tilbage fra 1928-30. Han blev idømt tre år i tugthus, men efterhånden kom han på arbejdshold udenfor – især efter bombeangreb på Hamborg i juli 1943. I januar 1944 blev han overført til værnemagten og sendt med straffebataljon 999 til Grækenland. Her gik han 11.oktober 1944 over fronten til partisanerne. Havde han omkring 1940 været på kant med KPD i København, så blev han nu i en periode 110 procent kommunist. Derimod kneb det igen med begejstringen, da han kom til at opleve Sovjetunionen fra en krigsfangelejr i Donetsk i det østlige Ukraine. I sommeren 1947 blev han dog overført til en lidt mere eksklusiv "højskolelejr" i Krasnogorsk ved Moskva for antifascistisk indstillede krigsfanger. I december 1947 blev han sendt med toget til Tyskland, hvor han kørte det sidste stykke til Hamborg i en lastbil. Han kunne så derfra ringe til Henny ved Kiel og fortælle, at han var tilbage. Årene efter 1948 er ikke med i beretningen, men han arbejdede nu som kunstner med træskæring og lino-leumssnit. Beretningen slutter:

“Så kørte jeg hen til det hjem, der skulle blive mit. Jeg har bygget hus og værksted og har lavet skulpturer”.

ET HVIDT BLIK PÅ SORTE KULARBEJDERKVINDER I TIDLIGERE DANSK KOLONI

Ann Nørregaard: *Dollar fo' Dollar. Kulkvinderne på St. Thomas 1870-1917*. Syddansk Universitetsforlag, 2019, ill., 148 s., ISBN: 9788740831276.

Af **Nina Trige Andersen**

I en ny bog beretter historiker og arkivar Ann Nørregaard om de sorte kvinder, der manuelt bar kul om bord på europæiske og amerikanske skibe, når de lagde til kaj i Caroline Amalie på St. Thomas i det, der dengang var kolonien Dansk Vestindien. Eller rettere: Nørregaard beretter om andres syn på 'kulkvinderne'.

Dollar fo' Dollar. Kulkvinderne på St. Thomas 1870-1917 åbner med en række baggrundsoplysninger om Caribien og særligt St. Thomas, en af øerne i det, der i dag hedder Virgin Islands. Blandt andet introduceres St. Thomas handelsstrategiske beliggenhed på vejen mellem Europa og Mexico, ligesom det forklares, hvorfor havnen i Caroline Amalie på St. Thomas fra naturens side var ideel for fragtskibene, der her kunne ligge i læ næsten uanset vejrforhold. Det betød at en række internationale handelskompagnier blev flittige gæster i Caroline Amalie, hvor der kunne lastes kul – en nødvendighed på rejsen over Atlanten, da de store fragtskibe typisk ikke havde kapacitet til at opbevare brændstof til hele turen. Det såkaldte bunker-kul blev et af St. Thomas hovederhverv.

Årsagen til, at det primært var (sorte) kvinder, der fra 1870erne stod for det ekstremt tunge arbejde med at bære kul om bord på skibene – hvad man reelt først får opklaret mod slutningen af bogen – var ifølge Nørregaard, at den gule feber i årtierne forinden havde taget livet af mange mandlige kularbejdere. Der opstod derfor mangel på arbejdskraft, og for kvinderne var det attraktivt, fordi man – på trods af meget lave lønninger – kunne tjene mere end i

de fleste andre erhverv, der var mulige for sorte kvinder i regionen at ernære sig ved.

Anden del af åbningskapitlet hedder »Kulkvinderne« og starter med sætningen:

“Hvem var disse kulkvinder, der i 1892 og 1916 formåede at sætte sig op med de etablerede, store selskaber, der mente at have retten til ikke kun at lede og fordele arbejdet, men også til at aflønne deres arbejdere efter for-godtbefindende – og vanen tro, kvinder mindre end mænd?”

Det lyder lovende, men desværre viser det sig at være misvisende for, hvad der følger på de næste mange sider. Det handler nemlig ikke om kulkvinderne, men om, hvad dem, der betragtede kulkvinderne – nemlig europæiske og amerikanske søfolk, handelsfolk og rige turister – kunne se og hvad de mente om det, de så.

Nørregaard vælger at lade næsten tyve beretninger om – ikke fra – kulkvinderne stå for sig selv, en efter en. Først efterfølgende kommenterer forfatteren på (nogle af) beretningerne og samler delvist op på, hvilke oplysninger om kulkvinderne og deres arbejde og vilkår, som beretningerne i kombination med andre kilder indeholder.

Det fremstillingsvalg er efter min mening problematisk. Dels fordi det rent formidlingsmæssigt er uhensigtsmæssigt at lade læseren pløje sig gennem 15 siders på flere punkter enslydende beretninger, uden at forfatteren selv bidrager med kontekstualisering eller analyse undervejs. Dels – og ikke mindst – fordi det i praksis er at opstille en fri talerstol for en kaskade af racistiske, misogyne, patriarkalske og klassenedgørende udsagn fra dem, der dengang og i store træk stadig har udsigelsesmagten. Endda i et bebudet forsøg på at komme tættere på dem, der bliver talt om, men som aldrig selv får mulighed for at komme til orde.

Forfatteren deler naturligvis ikke de perspektiver, som ophavet til beretningerne om kulkvinderne giver udtryk for, hvilket hun også eksplicit gør opmærksom på (fx kalder hun

nogle af betragtningerne i beretningerne for »utilgivelige«). En historiker kan da heller ikke gøres ansvarlig for det, kilderne siger – og jeg er bestemt ikke fortalende for, at man skal censurere historiske kilder. Men ligefrem at stille side efter side til rådighed for disse europæiske og amerikanske beskueres uforbeholdne meninger om kulkvinderne, det er at gå til den modsatte yderlighed, og dertil er det helt unødvendigt. Særligt hvis pointen er at udtrække oplysninger, der kan gøre os klogere på disse kvinders arbejdsbetingelser og arbejdsmetoder. Hvis pointen derimod er – som det følgende afsnit i bogen hedder – at blive klogere på »samtidens syn på kulkvinderne«, så kan den slags beretninger naturligvis være vældig brugbare.

Uanset hvad formålet er, kræver brug af denne type beretninger imidlertid omhyggelig analyse og kildekritik, som de ikke i tilstrækkelig grad bliver underkastet i bogen, også selvom flere af beretningerne indeholder åbenlyse mærkværdigheder. Fx mener en rejsende at kulkvinderne arbejder i »bare bryster« – noget der bruges til at understøtte betragtninger om, hvor 'vilde' kvinderne er. Der er dog ingen af de mange fotos, bogen er illustreret med, som sandsynliggør at kvinderne arbejdede i bar overkrop, tværtimod. Faktisk er deres tøj på både de opstillede fotos, der blev brugt som postkort, og de fotos, der er taget på afstand af større grupper af kulkvinder i gang med arbejdet, så påfaldende ens, at man kun kan tolke det som en slags arbejdsuniform, og beklædningen på overkroppen har i øvrigt lange ærmer, formentlig for at skærme kroppen mod solen, som de jo gik rundt under hele den lange arbejdsdag.

Bogens titel *Dollar fo' Dollar* er taget fra det tilnavn, som en af kulkvindernes arbejdsnælgelser fik. De gik nemlig i strejke i 1892 i protest mod at arbejdsgiverne forsøgte at snyde dem i vekselkurs efter længere tids valutakaos på St. Thomas, hvor der på det tidspunkt blev brugt flere forskellige møntsystemer. Strejkens forløb er beskrevet via politiretsprotokoller fra det juridiske efterspil samt beretninger i den lo-

kale avis *St. Thomæ Tidende* og mere eller mindre samtidige beretninger fra danskere på øen. Noget lignende gælder den senere strejke i 1916.

Derfor får man heller ikke megen indsigt i spørgsmål som fx hvordan strejkerne konkret var organiseret, hvad der var gået forud internt blandt kulkvinderne, hvordan de forstod sig selv som arbejdere og som politiske subjekter, hvordan de vurderede resultaterne af strejkerne, hvordan de eventuelt organiserede sig internt i dagligdagen – også når der ikke var strejke – og hvordan de forstod deres eget arbejdsliv i relation til de øvrige politisk forhold på øen, herunder i relation til kolonimagten Danmark, eller i relation til de forskellige handelsmagter, der i forskellige perioder havde indflydelse på forholdene i området.

Det er muligt, at der ikke er kilder til at besvare disse spørgsmål, men der er tydeligvis arkiver, som forfatteren ikke har opsøgt. Fx skriver Nørgaard et andet sted i bogen i en anden kontekst: "Det kan kun arkiverne i Washington afsløre." Så sidder jeg tilbage og tænker: Hvorfor har du så ikke været i dem?

Nå, men Nørgaard har i hvert fald trukket en hel del oplysninger ud af de kilder, hun har kigget i, herunder folketællinger, og det er et grundarbejde, som helt sikkert vil være nyttigt for fremtidig forskning.

Hvis man i bogen forventer at blive klogere på kulkvinderne, deres arbejdsliv og arbejdskampe fra deres eget perspektiv, bliver man skuffet. Men hvis man leder efter tråde, der kan følges videre til nye forskningsprojekter, så har Nørgaard gjort et væsentligt forarbejde, som der kan bygges videre på.

Som forfatteren også selv konstaterer på en af bogens sidste sider, så står det til tilbage at få "kulkvindernes egne beretninger om livet som kularbejdere". Ifølge Nørgaard er Dara Monifah Cooper – en Virgin Islands-beboer – i gang med at indsamle sådanne beretninger, men hvordan fremgår ikke. Kulkvinderne lever jo ikke længere – de sidste af dem var aktivt arbejdende i 1930'erne. Men det skal i hvert fald

blive spændende at følge, både hvad der kommer ud af den indsamling, og hvad der kommer ud af fremtidige forskningsprojekter om denne del af arbejderhistorien.

KØN, MAGT OG MANGFOLDIGHED

Lise Lotte Hansen (red.): *Køn, Magt og Mangfoldighed*, Frydenlund, 2019, 318 s., ISBN: 978-87-7118-806-6

Af Anette Eklund Hansen

En række forskere fra Center for Køn, Magt og Mangfoldighed (CKMM) på Roskilde Universitet præsenterer i denne antologi deres nyeste forskning i 12 artikler. Antologien indledes af et meget interessant og inspirerende kapitel med titlen: *Køn: dynamikker, dilemmaer, dialoger – introduktion og diskussion*, skrevet af antologiens redaktør lektor og leder af CKMM, Lise Lotte Hansen. Udover en præsentation af de enkelte artikler, diskuterer hun tværgående temaer i artiklerne, og hvorledes CKMM forskningen bidrager til kønsforeningen i Danmark. Artiklerne peger bl.a. på radikal ligestilling og frigørelse som mål og middel for en ny feministisk dagsorden. Heri ligger også en kritik af den hidtidige ligestillingspraksis og politik, udtrykt som et opgør med det neoliberale projekt, som er en hindring for ligestilling – både på det politisk-økonomiske niveau og på det private niveau. Antologien bidrager til diskussionen om, hvad kønsforskning er i dag og hermed også det grundlæggende spørgsmål: Hvad er køn? Antologiens svar er at køn er intersektionelt og flertydigt, og at kønsforskningen derfor også må være mangfoldig.

I artiklerne diskuterer forfatterne nogle af de spørgsmål, som har været aktuelle i 2010'ernes køns- og ligestillingsdebat: Hvad er køn? Hvorfor er der stadig uligestilling? Kan der skabes fællesskab og forandring? Hvad er et ligestillet

og retfærdigt samfund? Hvor er kønsforskningen i alt dette?

Kønsforskningen er tværfaglig, og forfatterne dækker et bredt felt af fagområder som kultur – og sprogstudier, kommunikation, kultursociologi, statskundskab og psykologi. Artiklerne spreder sig derfor over mange samfundsrelevante emner for kønsforskningen med både et nationalt og internationalt fokus. Artiklerne er delt op i 3 hovedområder: I. Feminisme og frigørelse – nye perspektiver, II. Ligestilling – kønsmagt, politik og kampe, III Intime relationer og intersektionalitet. Artiklerne spænder over vidt forskellige emner, som *Feministisk tænkning fra det globale syd*, *Køn og medierepræsentation – journalistiske forestillinger og praksisser*, *Socialdumping i rengøringsarbejdet* og *Nydanske homoseksuelle og intimt medborgerskab*.

For at give en smagsprøve skal to kapitler omtales her.

Professor Hanne Marlene Dahl sætter i sin artikel *Kampen om ældreomsorgen – et feministisk, poststrukturalistisk blik* fokus på de kampe, der i disse år foregår indenfor ældreomsorgen. Kampen foregår både globalt og i de nordiske velfærdsstater. Det er en kamp om ældreomsorgens finansiering og regulering, idealet for den gode omsorg, professionalisering og medarbejdernes arbejdsbetingelser. Kampene handler både om små ting, som frisksmurt mad og om store temaer, som aktivering af de ældre – også kaldet aktiv aldring, som dels kan gå ud på at gøre de ældre mere selvhjulpne, men også leder ind i en besparelsesdagsorden, hvor omsorgspersonen skal presse den ældre ud over, hvad han eller hun kan magte i et besparelsesøjemed. 90% af omsorgsarbejdet i ældresektoren varetages af kvinder, hvis arbejdsforhold i den neoliberalistiske dagsorden presses fra flere sider. Forfatteren understreger derfor, at det er vigtigt også at lægge et feministisk perspektiv på forskningen i ældreomsorgen, hvilket hidtil har været forsømt.

Ligestilling eller 'a-no-life-life'? Rengøringsarbejde, social dumping og retfærdighed handler om rengøringsarbejdet i Danmark. Rengøringsar-

bejde bliver i høj grad varetaget af kvinder, som er migranter og hører til de etniske minoriteter. I København tilhører stort set alle indenfor rengørings erhvervet denne gruppe. Det er prekært arbejde – deltids, korte og usikre ansættelser og ofte udliciteret til rengøringsfirmaer, der hele tiden presser på for at få mere arbejde for færre penge. Arbejdet er hårdt, men mange rengøringsarbejdere føler sig pressede til blive i jobbet pga. af deres livssituation, som måske enlige forsørgere og for at sikre sig et livsgrundlag. De kalder det 'a no-life-life', fordi kræfterne kun slår til at arbejde og de familiære omsorgsfunktioner mange også har. Kapitlets forfatter Lise Lotte Hansen undersøger og diskuterer, hvordan rengøringsarbejde og de særlige forhold, der gør sig gældende på dette arbejdsmarked, påvirker de rengøringsansattes livsvilkår og ligestillingsituation.

CKMMs antologi giver en meget velkommen og interessant indsigt i hvor kønsforskningen befinder sig indenfor en række samfundsfaglige forskningsfelter. Mange af forfatterne giver også et bud på, hvilke veje kønsforskningen skal begive sig ad for fortsat også at fremme en ligestilling i samfundet. Forhåbentlig kan antologiens forskningsresultater og overvejelserne over i, hvilken retning kampen for ligestilling skal udvikle sig indgå i tidens debatter.

EN FREDSAKTIVISTS ERINDRINGER

Jørn Boye Nielsen: *Et liv – med fokus på samfund og fred*, Eget forlag, 2018, ill., 221 s., ISBN: 978-87970390-0-7.

Af Kim Frederichsen

2020 var på grund af den verdensomspændende pandemi et mærkeligt år, hvor mange planlagte arrangementer, festivaler og konferencer ikke kunne gennemføres, og mange jubilæer ikke kunne markeres. Det drejer sig for ek-

sempel om SFAHs 50 års jubilæum, men også om FN's 75 års jubilæum eller FN-forbundets 50 års jubilæum (selvom sidstnævnte kan spore sin historie tilbage til Frederik Bajers Forening til Danmarks Neutralisering, stiftet i 1882). Andre markeringer lykkedes bedre, som uddeelingen af Nobels Fredspris, der i 2020 gik til FN's World Food Programme for dets kamp mod hungersnød, for fred i konfliktzoner og imod brugen af sult som et krigs- og konfliktvåben. Også i Danmark har fredsbevægelsen – eller, som man rettere burde sige – fredsbevægelserne en lang historie.

Det er i de perspektiver, at det er meget nyttigt at læse Jørn Boye Niensens (gennem mange år engageret i FN-forbundet og fredskampen) selvbiografi. Fra et kommunistisk (senere SF) barndomshjem på Falslev Mark kom JBN efter gymnasiet i Hobro ind i det venstreorienterede miljø omkring statskundskab på Aarhus Universitet i anden halvdel af 1960'erne, ligesom universitetstiden også førte til en ansættelse som regional sekretær i Aarhus-afdelingen af Internationalt Forum (IF), der var en organisation placeret på venstrefløjen, og som arbejdede kampagnebaseret f.eks. til støtte for befrielsesbevægelser i kolonilande eller imod dansk EF-medlemskab, og forfatteren giver et grundigt indblik i arbejdet for et socialistisk nej til EF. Arbejdet i IF førte også til deltagelse i Østersøugerne (der i lighed med tilsvarende arrangementer præcist affærdiges som propagandaforestillinger, hvor det konstruktive lå i uformelle samtaler i pauserne) eller delegationsrejser til østlande.

Som militærnægter blev JBN udstationeret på Verdensføderalisternes internationale ungdomsorganisations (WFY) kontor i København, og JBN beskriver, hvordan han derigennem kom i kontakt med NGO arbejdet omkring FN, der har ført til et langvarigt frilligt arbejde i FN-forbundet både lokalt i København og i en række internationale fora for de nationale forbund samt FN konferencer.

Et andet interessant aspekt ved selvbiografien er de mange overvejelser, forfatteren gør

sig, om hvad fredskamp og fredsbevægelser er. JBN fremkommer med den væsentlige pointe, at det er en fejl at tale om fredsbevægelsen i ental. Han oplister på den baggrund en række eksempler fredsvinkler eller -traditioner; libeal internationalisme (fred gennem internationale organisationer og multilateralt samarbejde), radikal pacifisme (ikkevoldstilgang), antiatomvåbenbevægelsen (modstanden mod udbredelse af atomvåben), feministisk antimilitarisme (kvindeaspektet i arbejdet for fred og sikkerhed), militærnægterbevægelsen (at inspirere til ikke at aftjene værnepligt), religiøs pacifisme (religiøse fredsfortolkninger på baggrund af religiøse skrifter), verdensføderalisme (verdensfred gennem verdenslov) og den kommunistiske fredsbevægelse (der støttede Sovjets politikker på området). Alle havde eller har de stadig deres egne organisationer, der er aktive i det danske NGO miljø.

Typisk for JBN's skrivestil taler han pænt om andre – også når han er uenig med dem. Det fører til en beskrivelse af Anker Schjerning (DKP's mand i fredsbevægelsen) som en flittig og engageret drivkraft i Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed (SAK), men JBN argumenter også for, hvorfor han var uenig med SAK i deres pro-sovjetiske politik, og en af bogens store styrker bliver derfor, at læseren kommer helt med ind ved stuebordet og gennem et øjenvidne kan følge dannelsen af den største danske ikke-sovjetiske fredsbevægelse, Nej til Atomvåben (samt et engagement i Højskolelærere for Fred – JBN var i mange år lærer ved Den Internationale Højskole i Helsingør, hvad han også når omkring i bogen).

Det sidste store aspekt, der tages op i bogen er spørgsmålet om og arbejdet for at udbrede kendskabet til principperne for freds- og konfliktløsning, defineret som tillidsskabelse som middel til fred og sikkerhed. Det førte i 2008 til oprettelsen af Rådet for International Konfliktløsning (RIKO), som i form af en tænketank gennem forskellige aktiviteter søger at kritisere en dansk udenrigspolitisk militarisering og fremme støtten til en dansk rolle som

formidler og mægler mellem parterne i en konflikt samt fremme fredsopbygning og forsoning. Men det er også et af de steder i bogen, hvor denne anmelder er uenig med forfatteren. At insistere på at ville forstå modpartenes synspunkter på dennes præmisser kan alt for let føre til en gensidig monolog i stedet for en konstruktiv dialog, der også kan være kritisk. Jeg tænker her på de overvejelser, forfatteren fremlægger om forholdet til Rusland med baggrund i Krim-krisen, hvor der mangler nogle mere kritiske overvejelser. Desuden savner man som læser et navne- og stikordsregister, så bestemte emner eller temaer nemmere kunne søges frem.

Trods det, at denne anmelder ikke er enig i alle de synspunkter, der bliver fremlagt i Jørn Boye Nielsens selvbiografi (men det er nu engang også sundt at læse noget, hvor man ikke nødvendigvis deler alle synspunkter), skal den anbefales for sine værdifulde overvejelser om f.eks. typer af fredskamp, dens indførelse i de venstreorienterede miljøer i Aarhus efter 1968, øjenvidneskildringen fra dannelse af NTA og overvejelser om modeller til fredelig konfliktløsning.

FORESTILLINGER OM ATOMKRIG I DANMARK 1945-1975

Marianne Rostgaard og Morten Pedersen (red.): *Atomangst og civilt beredskab: Forestillinger om atomkrig i Danmark 1945-1975*, Aalborg Universitetsforlag, 2020, ill., 224 sider, ISBN: 978-87-7210-298-6.

af **Torkil Sørensen**

“**I** skyggen af atombomberne over Hiroshima og Nagasaki i 1945, trådte Danmark som resten af verden ind over tærsklen til atomalderen og kort efter ind i den kolde krig. Denne kombination af atomteknologi og global ideologisk oprustning skulle vise sig

at få en lang række konsekvenser i det danske samfund. I midten af 1950'erne udviklede først USA siden Sovjetunionen begge brintbomber, også kaldet termonukleare våben. Brintbombens effekt er mange gange større end atombombens, og måltet i megaton mod atombombens kiloton. Den største brintbombe, som blev prøvesprængt i oktober 1961, var en sovjetisk bombe på ca. 50 MT, nok til i givet fald at lægge en større by øde.”

Sådan bliver bogen introduceret på bagsiden.

Nogle måneder efter den sovjetiske brintbombsprængning udsendte Statsministeriet pjecen *Hvis krigen kommer* til samtlige husholdninger i Danmark, der fik den ind af brevsprækken mellem 8. og 12. januar 1962. Anmelderen var selv knap syv år dengang, men husker advarslen om, at man skulle kravle ind under et bord, hvis bomben kom. På vejen legede vi nu fortsat de gode englændere mod de onde tyskere, så vi havde ikke rigtigt omstillet os til de aktuelle supermagts modsætninger under den igangværende Kolde Krig eller til den nye og langt farligere form for mulig krigsførsel.

I et indledende kapitel bliver det klargjort, hvor meget anderledes krigsførslen nu var blevet. Den atombombe, som blev kastet i slutningen af Anden Verdenskrig over Hiroshima i sommeren 1945 var på cirka 13 kilotons. Men brintbomben over Bikini øgruppen 1. marts 1954 var 1.000 gange kraftigere. Da Churchill hørte om testforsøget, blev han klar over at man ikke som med Blitzen på London i 1940 kunne klare sig igennem luftangreb trods store tab. Det nye scenario var en helt ødelagt storby og millioner af dræbte.

Daværende statsminister Viggo Kampmann skrev i et indlæg op til pressemødet, hvor pjecen blev præsenteret, at en ny krig ville blive en total krig

“som nødvendigvis må føre os ind på tanken om et totalt beredskab. Det kræver oplysning til befolkningen”.

Flere kapitler gennemgår en ganske kritisk modtagelse af den nye pjece, for hvor realistisk var et atomberedskab egentlig overfor ovenstående scenario? F.eks. var der i nogen sammenhænge tale om at evakuere store byer som hovedstaden København. I den husstandsomdelte pjece var således en pædagogisk illustration af, at velordnet evakuering var bedre end vild panik. *Bornholmeren* havde dog en forsideartikel om pjecen under overskriften “*Civilbefolkningen evakueres næppe i en kommende krig*”. Her stod bl.a.:

“Man regner med, at 90-95 procent af tabene i form af døde og sårede i denne indledende fase, vil fremkomme blandt civilbefolkningen.. ..I planlægningen af sygehusberedskabet ser man bort fra sygehuse i København, Århus og Ålborg, da disse områder må anses for særligt udsatte”.

Marianne Rostgaard har ud over at redigere også bidraget med et kapitel til bogen, hvor andre forfattere er Iben Bjørnsson, Ivan Lind Christensen, Bodil Frandsen, Ulla Varnke Sand Egeskov og Peer Henrik Hansen. Fire af forfatterne er museumsinspektører på tidligere militære anlæg under den Kolde Krig. Bodil Frandsen og Ulla Varnke Sand Egeskov på Regeringsanlæg Vest, benævnt REGAN Vest, der stod færdig i 1968. Iben Bjørnsson på Koldkrigsmuseum Stevnsholm og Peer Henrik Hansen fra Koldkrigsmuseum Langelandsfortet. De tre andre er historikerne Marianne Rostgaard og Ivan Lind Christensen fra Ålborg Universitet samt Morten Pedersen fra Nordjyllands Historiske Museum, der har bidraget med forordet.

Faren for atomkrig er egentlig ikke drevet over. Trump var ved at opsigte aftaler om atomvåben med Rusland, som det dog ser ud til at præsident Biden får genoplivet. Men der er kommet flere atommagter til – herunder helt uberegnelige diktaturstater som Nordkorea og måske inden så længe Iran. Så selv om bogen ser tilbage til de første 30 af den Kolde Krig, så

er der overvejelser, der fortsat er påtrængende også i en ny verdenssituation.

EN KRIGSSEJLER

Arne Woythal: *Fra Murmansk til Stillehavet: Historien om en dansk krigssejler i allieret tjeneste 1940-1945*, Byens Forlag, 2020, 286 s., ill., ISBN: 978-87-93938-53-3.

Af Kim Frederichsen

Et af de mest omdiskuterede punkter om den danske besættelsestid (både under og efter) er samarbejdspolitikken, der var tæt på at placere Danmark ikke blandt de allierede lande, men hos nederlagets parti. En af de væsentligste årsager til, det ikke gik så galt, var naturligvis modstandsbevægelsen. Men også en anden gruppe spillede en væsentlig om end stærkt underbelyst rolle, de godt 6000 søfolk, der sejlede i allieret tjeneste. Hvor overset deres indsats er, blev denne anmelder første gang opmærksom på sidste år, da jeg modtog en henvendelse fra den herværende russiske ambassade, hvor en medarbejder i forbindelse med markeringen af 75 året for anden verdenskrigs afslutning havde fået til opgave at undersøge, hvor mange danske søfolk, der havde deltaget i konvojsejladserne til Murmansk. Mine henvendelser til historikere og museumsfolk samt søgninger på internettet viste, at udover Christian Tortzens bøger, er der forsvindende lidt information at finde om emnet. Med biografien om sin far, krigssejleren Axel Woythal (1903-1973) har drabsefterforsker Arne Woythal bidraget med en vigtig brik til at udvide vores kendskab til dette emne. Bogen starter stærkt dramatisk med sænkningen af skibet *Sally Mærsk*, der befandt sig som en del af en konvoj på vej fra Nova Scotia til Murmansk. Men herefter skrider bogen kronologisk frem, fra *Lifland* som et af 254 danske handelsskibe søgte allieret havn. I første om-

gang blev skibet indsat til at sejle i Den Engliske Kanal med forsyninger til Frankrig, men deltog også i undsættelsen af britiske soldater fra Dunkirk. Dernæst blev det indsat på ruten Novo Scotia-Liverpool. Da skibet blev taget ud af drift, fik AW hyre på foromtalte *Sally Mærsk*. Dernæst påmønstrede han *Tureby*, der sejlede med krigsmateriel fra England til Basra ved Den Persiske Golf, hvorfra det fortsatte med togter også ud i Det Indiske Ocean. Med skibet gjorde han flere rejser rundt om Afrika, hvor han igen oplevede (mislykkede) ubådsangreb. Det var også på en af disse ture, at skibet blev udsat for et bombeangreb i havnen i Tripoli. Den næste hyre var ombord på skibene *Bente Mærsk*, *Franz Klassn* og *Minerva*, hvor han kom gennem angrebene på konvojerne i Atlanterhavet og også nåede til New York. Krigens sidste hyre var på handelsskibet *Westralia*, der sejlede i farvandet omkring Australien og Ny Guinea. På en af disse ture oplevede og overlevede AW et kamikaze-angreb. Efter krigen flyttede bogens hovedperson hjem til Danmark, blev gift og arbejdede i nogle år som sømand, vejarbejder og fabriksarbejder.

Bogen indeholder store passager af dramatisk præcens og direkte tale, og det er naturligvis en smagssag, om man bryder sig om den slags, men denne anmelder altid haft det svært med, at værker, der fremstiller sig selv som faglitteratur, anvender sådanne virkemidler.

Det er imidlertid også den største anke, denne anmelder kan komme på. For det er et stort problem, at emnet de danske krigssejlere er relativt underbelyst. Som forfatteren kommer ind på, må det blandt andet skyldes, at så mange krigssejlere led af PTSD efter hjemkomsten, at så mange ejendele gik til bunds i forbindelse med torpedringer (så relevante arkivalier gik tabt), at der for mange søfolk gik et godt stykke tid efter befrielsen, før de nåede hjem, og at der i den første lange efterkrigstid i den danske offentlighed og blandt myndighederne ikke synes at have været den store interesse for, hvad søfolkene havde gået igennem i udlandet, hvor begivenhederne i Danmark be-

tragtedes som værende af større betydning (hvilket også går igen i beskrivelsen af behandlingen af AW ved hjemkomsten). Derfor skal biografien anbefales for at lægge en vigtig brik

til vores viden om krigssejlerne i både et militærhistorisk, besættelsestidshistorisk og arbejderhistorisk perspektiv.